

საენათმეცნიერე

ბიბლიო

Linguistic

Papers

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

Georgian Academy of Sciences

Arn. Chikobava Institute of Linguistics

ბესარიონ ჯორბენაძის საზოგადოება

Besarion Jorbenadze Society

საენათმეცნიერო

ძ ი ე ბ ა ნ ი

XXV

Linguistic
P a p e r s

თბილისი 2007 Tbilisi

ნინო კირვალიძე

ნომინაციის კოგნიტური ასპექტი და არსებით
სახელთა ტიპოლოგიის პრობლემა
თანამედროვე ინგლისურ ენაში

წინამდებარე სტატია ეძღვნება ნომინაციის კოგნიტური ასპექტის კვლევას და მის საფუძველზე არსებით სახელთა სისტემური ორგანიზების თავისებურებათა გამოვლენას თანამედროვე ინგლისურში.

ნომინაციის კოგნიტური ასპექტის არსი მდგომარეობს იმაში, თუ როგორ ხდება ამა თუ იმ ექსტრალინგვისტური ობიექტის სახელდების დროს მისი შემეცნება: მისთვის ობიექტურად დამახასიათებელი ონტოლოგიური (ე.ი. ბუნებრივი) მონაცემების საფუძველზე თუ სუბიექტური აღქმის შედეგად მისთვის რაიმე თვისობრიობის მიწერის ან განზოგადების გზით. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ნომინაციაში აისახება ფიზიკურად არსებული საგნობრივი სამყაროს შემეცნების ლოგიკა.

რას ვგულისხმობთ ამ ნათქვამში? შემეცნების აქტი, ფაქტობრივად იწყება აღქმის ობიექტთა შეპირისპირებით და იმ ნიშან-თვისებათა გამოყოფით, რომელთა მიხედვითაც ხდება მათი დიფერენცირება ცალკეულ კლასებად. მოძღვრებას კლასების შესახებ მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ლოგიკაში. კლასი — ეს არის ცნება იმ საგანთა ერთობლიობის შესახებ, რომელთაც საერთო ნიშან-თვისებები გააჩნიათ. თითოეული კლასის შიგნით ცალკეული საგანი გვევლინება მის შემადგენელ ელემენტად. კლასის ცნება, თავის მხრივ, წარმოადგენს ბაზისს ცალკეული სახეობის ცნების ფორმირებისათვის (კონდაკოვი, 1975, 247).

ადამიანების ცნობიერებაში კლასები ყალიბდება ორი სახით: ა) დიფერენცირების გზით, ანუ ერთობლიობის დაყოფით საერთო ნიშნის მქონე ცალკეულ ელემენტებად და ბ) ინტეგრირების გზით — საერთო ნიშნების მქონე საგანთა გაერთიანებით ერთ კლასად. სპეციალურ ლიტერატურაში მითითებულია, რომ კლასის ცნება ჩამოყალიბებულად ითვლება მხოლოდ მაშინ, თუ მას გააჩნია სათანადო ენობრივი გაფორმება (გაკი, 1987, 49).

გამომდინარე იქიდან, რომ ერთი და იგივე ექსტრალინგვისტური საგანი რამდენიმე ნიშან-თვისებით ხასიათდება, ეს საგანი შეიძლება ერთდროულად მივაკუთვნოთ სხვადასხვა ლოგიკურ კლასს. ამასთან დაკავშირებით აუცილებელი ხდება განისაზღვროს, თუ რა ნიშან-თვისებათა საფუძველზე ხდება კლასების გამოყოფა და საგანთა კლასიფიკაცია.

ლოგიკაში განასხვავებენ ბუნებრივ კლასებს, რომლებიც გამოიყოფა არსებითი ნიშან-თვისებების გათვალისწინებით, და ხელოვნურ კლასებს, ე.წ. არტეფაქტებს, რომლებიც არაარსებით, თავისუფლად შერჩეულ ნიშან-თვისებათა საფუძველზე გამოიყვანება (კონდაკოვი, 1975, 247). ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა, რა ნიშან-თვისებები შეიძლება ჩაითვალოს არსებითად და რა მეორეხარისხოვნად. განასხვავებენ საგანთა ამა თუ იმ კლასის (შესაბამისად კი ცნების) ობიექტურად დამახასიათებელ არსებით და მის შედარებით მეორეხარისხოვან ნიშან-თვისებებს. მათგან, პირველი ტიპის ნიშან-თვისებები აბსოლუტურია თავისი არსით იმდენად, რამდენადაც ისინი დამოკიდებული არ არის აღქმის სუბიექტურ ფაქტორზე. მეორე ტიპის ნიშან-თვისებები კი ფარდობითია, რადგანაც ისინი განპირობებულია გარკვეული სახის კავშირებითა და ურთიერთმიმართებებით და მათზე ყურადღების გამახვილება დამოკიდებულია სუბიექტის აღქმის ორიენტაციაზე, რომელიც, თავის მხრივ, მისივე პრაქტიკული მოთხოვნილებებით არის განპირობებული (ვოიშილო, 1967, 152).

აღნიშნულიდან გამომდინარე, განასხვავებენ ექსტრალინგვისტურ საგანთა ორი ტიპის ლოგიკურ კლასს: 1) **ბუნებრივს, ანუ ონტოლოგიურს** და 2) **ნომინალურს, ანუ პრაგმატიკულს** (გაკი, 1987; კონდაკოვი, 1975; უფიმცევა, 1986; შატუნოვსკი, 1993). კლასთა ასეთი დიფერენცირება ფიზიკური საგნობრივი სამყაროს ლოგიკითა და შემეცნების ლოგიკით განპირობებულ ბინარულ, ცნებით ოპოზიციას ქმნის, რომელშიც პირველი ტიპის, ე.ი. ონტოლოგიური ხასიათის ცნებები რეალურად არსებულ საგნებსა და მოვლენებს ასახავენ, მაშინ როდესაც მეორე ტიპის, ე.ი. ნომინალური ცნებები, ამავე სამყაროს გადააზრებულად, თვისობრიობის სულ ახალი კუთხით წარმოაჩენენ. ბუნებრივი, ანუ ონტოლოგიური კლასები ტაქსონომიურია და ისინი ფიზიკური სამყაროს მოდელის ანარეკლს, ე.ი. მის ენისმიერ ხატს ქმნიან. ონტოლოგიურისაგან განსხვავებით, ნომინალური, ე.ი. პრაგმატიკული კლასები ეფემერულია, რადგანაც ისინი კონკრეტული მიზნებიდან გამომდინარე გარკვეული სიტუაციისათვის იქმნებიან და

• როგორც კი ეს სიტუაცია წარსულის საკუთრება ხდება, მათი არსებობაც წყდება (გაკი, 1987).

ადამიანის მიერ სამყაროს აღქმა რეალიზდება მის ორ მოდელში — კონცეპტუალურსა და ენობრივში. კონცეპტუალური მოდელი ცნებითი შინაარსის სფეროს წარმოადგენს. იგი განპირობებულია ობიექტური რეალობითა და ადამიანის აზროვნების ლოგიკით, რის გამოც იგი ინვარიანტული, ე.ი. საერთოა სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ხალხისათვის. სამყაროს ენისმიერი მოდელი კი ინდივიდუალურია, რამდენადაც იგი ცვლილებას განიცდის ერთი ენიდან მეორეზე გადასვლისას. სამყაროს კონცეპტუალური მოდელის ერთეულებად გვევლინება ცნობიერების ისეთი სტრუქტურული კონსტანტები, როგორებიცაა: „საგანი“, „თვისება“, „მიმართება“, „ხდომილება“ და ა.შ.. მისი ენობრივი მოდელის, ანუ ენისმიერი ხატის ძირითად შინაარსობრივ ერთეულად კი მიჩნეულია სემანტიკური ველი, რომელიც ამა თუ იმ ენის სტრუქტურაში წარმოდგენილია ლექსიკურ-სემანტიკურ პარადიგმატულ დაჯგუფებათა სახით. ლექსიკურ-სემანტიკური პარადიგმატული დაჯგუფება ლექსიკურ ერთეულებს აერთიანებს ინვარიანტულობის საფუძველზე, რადგანაც პარადიგმა შეიძლება დავინახოთ მხოლოდ იქ, სადაც საკმაოდ მკაფიოდ არის გამოხატული რაიმე ინვარიანტის ვარიანტი.

სამყარო უპირველესად აღიქმება როგორც ფიზიკურ საგანთა ერთობლიობა, რაც აისახება კონცეპტუალურ ხატში, კერძოდ, ონტოლოგიური კლასების ცნებაში, რომელიც ვერბალურად არის განივთებული ტაქსონომიურ სახელებში. ამ სახელთა ცნებითი შინაარსის განზოგადების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ტაქსონომიურია სახელი, რომელიც ამა თუ იმ ონტოლოგიური კლასის წარმომადგენლის სახელდებას ახდენს მისთვის ობიექტურად დამახასიათებელი არსებითი ნიშან-თვისებების მიხედვით. ეს სახელები ჩვეულებრივად იღებენ ტერმინოლოგიურ-მეცნიერულ განმარტებებს, სადაც მითითებულია მათ მიერ აღნიშნული ექსტრალინგვისტური საგნის ყველა ის არსებითი, იმანენტური ნიშან-თვისება, რომელთა ერთობლიობაც მოცემული სახელის ცნებით შინაარსს ქმნის. მაგალითისათვის ავიღოთ ტაქსონომიური სახელის „oak“ („მუხა“) განმარტება Longman New Universal Dictionary-დან (4, 671) :

oak — n. a tough hard tree of the beech family, usually having lobed leaves and producing acorns as fruits.

ანალოგიურად არის ჩამოყალიბებული იმავე სიტყვის დეფინიცია

ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში (1990, 754):

მუხა — ა.ს. მსხვილფოთლოვანი, მაგარმერქნიანი ხე
წიფლისებრთა ოჯახისა, იზრდება ნელა,
ისხამს რკოს.

ასეთი ტიპის განმარტებებს ლოგიკაში რეალურს უწოდებენ, რადგანაც ეს არის ცნების განმარტება, რომელიც ასახავს საგნის ან მოვლენის არსებით ნიშან-თვისებებს და მიზნად ისახავს მოცემული საგანი ან მოვლენა გამოყოს ყველა სხვა საგნისაგან მის განმასხვავებელ თვისებებზე მინიშნების გზით (კონდაკოვი, 1975, 339; შატუნოვსკი, 1993). ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება, თუნდაც, ჩვენ მიერ მოყვანილი „მუხის“ განმარტება, სადაც მოცემულია მითითება უახლოეს გვარობრივ (მაგ.: „ხე წიფლისებრთა ოჯახისა“) და მის განმასხვავებელ სახეობით ნიშნებზე („მსხვილფოთლოვანი, მაგარმერქნიანი, იზრდება ნელა, ისხამს რკოს“). უაღრესად საინტერესოა ტაქსონომიური სახელის „ადამიანი“ განმარტება The Concise Oxford Dictionary of Current English (1984) ლექსიკონის მიხედვით:

human – n. of or belonging to the genus Homo, distinguished from animals by superior mental development, power of articulate speech and upright posture (5, 485).

მოცემული ტაქსონომიური სახელის განმარტება ნამდვილად ტერმინოლოგიურ-მეცნიერულია, რადგანაც მასში ექსპლიციტურულია ყველა ის ზოგადკატეგორიული ნიშან-თვისება, რომლითაც ადამიანი განსხვავდება სხვა სახის ცოცხალი არსებებისაგან. ეს თვისებებია: აზროვნება, დანაწევრებული მეტყველება და სხეულის ვერტიკალური მდგომარეობა, რომელთა წყალობითაც ადამიანს შეუძლია განახორციელოს შრომითი, შემეცნებითი, ინტელექტუალური, კომუნიკაციური და ა.შ. სახის აქტივობა და რომელთა ერთობლიობაც სიტყვა „ადამიანის“ ცნებით შინაარსს ქმნის.

საგნობრივი სამყარო ასახულია ყველა ცივილიზებული ერის ენაში. ნებისმიერი ასეთი ენის განმარტებით ლექსიკონებს თუ გადავხედავთ, ვნახავთ, რომ მათში საკმაო რაოდენობით ფიგურირებს ტაქსონომიური სახელები, რომლებიც სამყაროს ონტოლოგიურ კლასიფიკატორებს წარმოადგენს, რადგანაც სწორედ მათი საშუალებით ხდება მეტყველების დროს ექსტრალინგვისტური საგნის იდენტიფიკაცია ამა თუ იმ ბუნებრივ კლასად.

ენობრივი მასალის განზოგადების შედეგად შეიძლება დავასკვნათ, რომ ტაქსონომიური სახელები საგნობრივ-ლოგიკურ დიფერენცირებას

ექვემდებარება და ამ პროცესს საფუძვლად უდევს ველის პრინციპის გამოყენება, რომელიც ჰიპერო-ჰიპონიმური სტრუქტურაციით, ანუ იერარქიულობით ხასიათდება (ლინგვისტური ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1990, 104). ველის იერარქიულობა მდგომარეობს სემანტიკური ჩართვის პრინციპში და იგი რეალიზდება გვარობრივ-სახეობით ურთიერთობებზე დაყრდნობით. ჰიპერონიმებად გვევლინება ყველა ის სახელი, რომელთაც ფართო სემანტიკური ტევადობის გამო იდენტიფიკაციისა და ინტეგრაციის უნივერსალური თვისებები გააჩნიათ. თითოეული ჰიპერონიმული სახელი სისტემის მაორგანიზებელ ბირთვად გვევლინება, რადგანაც იგი თავის ირგვლივ აერთიანებს შედარებით კონკრეტული მნიშვნელობის მქონე ჰიპონიმურ სახელებს, რომელთა სემანტიკურ სტრუქტურაშიც ზოგადინტეგრალურ ნიშან-თვისებებთან ერთად ფიგურირებს ის კერძო-დიფერენციალური მახასიათებლები, რომლებიც მათ ერთმანეთისაგან განასხვავებს. მაგალითად, ფიზიკური სამყაროს ცნება პირობითია და იგი შეიძლება დავეყთ შემდეგ ძირითად სფეროებად: ფლორა, ფაუნა, კოსმოსი, საგნობრივი სამყარო, ადამიანი და ადამიანის მიერ შექმნილი საგნები, ე.წ. არტეფაქტები. თითოეულ ამ სფეროში უამრავი საგანია (ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით) გაერთიანებული. მათ აღმნიშვნელ სახელთა ჰიპერო-ჰიპონიმურობის საილუსტრაციოდ გამოდგება, თუნდაც, ადამიანის აღმნიშვნელი სახელთა სისტემა. აქ ძირითად ჰიპერონიმად გვევლინება სახელი „ადამიანი“, რომელიც მისთვის დამახასიათებელი ზოგად-ინტეგრალური კატეგორიული ნიშან-თვისებების წყალობით თავის ირგვლივ აერთიანებს შედარებით კონკრეტული მნიშვნელობის მქონე ისეთ ტაქსონომიურ სახელებს, როგორიცაა: „a woman“, „a man“, „a child“, „a pigmy (,,ქალი“, ,,კაცი“, ,,ბავშვი“, ,,ჭუჭა“) და ა.შ., რომლებიც ჰიპერონიმთან მიმართებაში უკვე ჰიპონიმებად აღიქმებიან.

იგივე შეიძლება ითქვას ცხოველთა სამყაროსთან დაკავშირებით, რომელიც პირობითად შეიძლება დავეყოთ ისეთ ონტოლოგიურ კლასებად, როგორიცაა: ძუძუმწოვრები, ჩლიქოსნები, უხერხემლოები და ა.შ.. თავის მხრივ, თითოეული მათგანი აერთიანებს ცხოველთა უკვე კონკრეტულ სახეებს. შესაბამისად, ექსტრალინგვისტური სინამდვილის ამ ონტოლოგიური კლასის ძირითად ჰიპერონიმად გვევლინება უაღრესად ზოგადი მნიშვნელობის მქონე სახელი „animal“ („ცხოველი“). ლონგმენის განმარტებითი ლექსიკონი ამ სიტყვის შემდეგ დეფინიციას გთავაზობს (4, 39):

animal – n. any of a kingdom of living things typically differing from plants in their capacity for spontaneous movement, esp. in response to stimulation; any of the lower animals as distinguished from human beings.

აღნიშნული ტაქსონომიური განმარტება უაღრესად ზოგადია, რადგანაც მასში ექსპლიცირებულია მხოლოდ ის კატეგორიული ფიზიოლოგიურ-ბიოლოგიური თვისებები, რითაც ცხოველი განსხვავდება სხვა სულიერი თუ უსულო სუბსტანციებისაგან. აქედან გამომდინარე, არსებითი სახელი “animal” („ცხოველი“) გვევლინება ზოონიმთა მაიდენტიფიცირებელ ძირითად ჰიპერონიმად, მაშინ როდესაც ესა თუ ის კონკრეტული ზოონიმი (მაგ.: “bear”, “fox”, “deer”, “tiger”, „დათვი“, „მელია“, „ირემი“, „ვეფხვი“ და ა.შ.) ჰიპონიმებად განიხილება.

ტაქსონომიური სახელების ლოგიკურ-სემანტიკური დიფერენცირება სრულად თითქმის შეუძლებელია, რაც ფიზიკური სამყაროს საგნობრივი მრავალფეროვნებით აიხსნება. სამაგიეროდ, სრულიად შეუძლებელია მათი, როგორც ონტოლოგიური კლასების მაიდენტიფიცირებელი საშუალებების, ნიშნობრივი თავისებურებების დადგენა. ამ სიტყვათა სალექსიკონო დეფინიციების ანალიზი საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ტაქსონომიური სახელების სემურ შედგენილობაში დენოტატური სემები სჭარბობს სიგნიფიკატურს, რადგანაც ისინი საგნის სახელდებას ახდენენ მისთვის ობიექტურად დამახასიათებელი იმ არსებითი ნიშან-თვისებების მიხედვით, რომლებიც ობიექტობლიობით აღქმას ექვემდებარება და რომელთა ერთობლიობაც ამ სახელთა შესაბამის საგნობრივ სფეროს ქმნის. ამავე დროს, ეს მახასიათებლები გვევლინება იმ ძირითად პარამეტრებად, რომელთა მიხედვითაც ტაქსონომიური სახელები შეიძლება გავაერთიანოთ ზემოთ აღნიშნულ ისეთ ცნებით სფეროებში, როგორიცაა: „ადამიანი“, „ფლორა“, „ფაუნა“, „კოსმოსი“, „საგნობრივი სამყარო“ და ა.შ..

ტაქსონომიურისაგან განსხვავებით, ნომინალური¹ სახელები ექ-

¹ ცნება „ნომინალური“ ნასესხებია ლოგიკიდან, სადაც იგი გამოიყენება ცნება „რეალურის“ საპირისპიროდ. ამასთან, პირველადია რეალური ცნებები, რომლებიც რეალურად არსებულ საგნებს და მოვლენებს ასახავენ; ხოლო ნომინალური ცნებები კი მეორადად მოიაზრება, რადგანაც ისინი ამავე სამყაროს ეკვე ახლებურად, თვისობრიობის სულ სხვა კუთხით წარმოაჩენენ. იხ. Котляков Н., Логический словарь, М.: “Наука”, 1975 - 339; Уфимцева А.А. Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. М.: «Наука», 1986, с. 117-124.

სტრალინგვისტური საგნის სახელდებას ახდენენ არა მისთვის ობიექტურად დამახასიათებელი იმ ზოგადკატეგორიული ნიშან-თვისებების მიხედვით, რომლითაც ერთი ონტოლოგიური კლასის საგანი მეორისაგან განსხვავდება, არამედ ამ საგნისადმი რაიმე დამატებითი თვისების მიწერის გზით. შესაბამისად, ამ სახელთა აღნიშვნის საგანს წარმოადგენს არა რეალურად არსებული რომელიმე ბუნებრივი ონტოლოგიური კლასი, არამედ ადამიანის ინტელექტუალურ-შემეცნებითი მოღვაწეობის კონსტრუქტი, რომელიც ამავე კლასს უკვე თვისობრიობის სხვა კუთხიდან წარმოაჩენს.

შეიძლება ითქვას, რომ ნომინალური ცნებების ფორმირება წარმოადგენს საზოგადოების სოციოკულტურული ევოლუციის გამოხატულებას. თავის მხრივ, იგი შესაბამისობაშია ლინგვისტური აზროვნების განვითარების დინამიკასთან, რომელიც თანამედროვე მსოფლმხედველობის იმ დინამიკის უშუალო ასახვას წარმოადგენს, რომლის მიხედვითაც სამყარო პირველ რიგში აღიქმებოდა როგორც საგანთა ანუ სუბსტანციათა ერთობლიობა, შემდეგ კი როგორც ხდომილებათა (ე. ი. სიტუაციათა) ერთობლიობა. ამ მსოფლმხედველობის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე კი მკვლევართა ყურადღების ცენტრში მოექცა მეტყველი სუბიექტი და მის მიერ სამყაროს სინთეზური აღქმა-ვერბალიზაცია, რის შედეგადაც ჩამოყალიბდა ანთროპოლოგიური ლინგვისტიკის ცნება.²

აღქმის სუბიექტური ფაქტორიდან გამომდინარე, ნომინალურ სახელთა სემურ შედგენილობაში სიგნიფიკატური სემები სჭარბობს დენოტატურს, რის გამოც ისინი თვისობრივ ნიშნებად წარმოგვიდგება. საილუსტრაციოდ ლონგმენის ლექსიკონიდან (4) მოვიყვანთ ტაქსონომიური სახელის “money” („ფული“) და მისი რამდენიმე ნომინალური სინონიმის განმარტებას, რომლებიც ფულის რეფერირებას ახდენენ სხვადასხვა ფუნქციური დანიშნულების მიხედვით:

money n. – smth. generally accepted as a means of payment, esp. officially printed, coined or stamped currency (p. 711).
ფული;

² ლინგვისტური აზროვნების განვითარების ფილოსოფიურ ანალიზს ეძღვნება გ. ლებანიძის მონოგრაფია „ანთროპოცენტრიზმი და კომუნიკაციური ლინგვისტიკა“. თბილისი, 1998.

- fee** n. – a sum of money paid esp. for a professional service (p.357).
ჰონორარი;
- payment** n. – sum of money paid (p. 302).
ფულადი გადასახადი;
- pension** n. – a fixed sum of money paid regularly to a person e.g. following retirement or as compensation for a wage-earner's death (p.715).
პენსია;
- salary** n. – a fixed usu monthly payment for regular services, esp. of a nominal kind (p. 857).
ხელფასი, ჯამაგირი;
- scholarship** n. – a grant of money to a student (p. 867).
სტიპენდია;

აღნიშნულ ნომინალურ სახელთა ჯგუფში ძირითად ჰიპერონი-
მად, ანუ გამაერთიანებლად გვევლინება სახელი “money”, რომლის
აღნიშვნის საგანსაც წარმოადგენს ქალაქის ან ლითონის სახით არ-
ბული სუბსტანცია, არტეფაქტი, რომელიც გამოიყენება გადასახა-
დს ან რაიმე სხვა დანიშნულებით და ექვემდებარება მგრძობელო-
ბით აღქმას. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ მისი მაიდენტი-
ფიცირებელი სახელი “money” ტაქსონომიურ ერთეულად განიხილე-
ბა. ზემოთ მოყვანილი ყველა დანარჩენი სახელის სემანტიკურ
სტრუქტურაში იგი ზოგადინტეგრალური სემის სახით ფიგურირებს,
ხოლო სიტყვის მნიშვნელობის დამაზუსტებელ სემებად კი ფულის
სხავდასხვა ფუნქციური დანიშნულების გამომხატველი კერძო-დიფე-
რენციალური მახასიათებლები მოიაზრება.

კვლევა გვიჩვენებს, რომ რამდენადაც თვისობრივად მრავალმხრი-
ვია ფიზიკურად არსებული ესა თუ ის საგანი (ამ სიტყვის ფართო
მნიშვნელობით), იმდენად დიდია ნომინალურ სახელთა რიცხვი, რო-
მელთა საშუალებითაც ამ საგნის იდენტიფიკაცია ხორციელდება რეა-
ლურ მეტყველებაში. ამის კლასიკურ მაგალითად გამოდგება, თუნ-
დაც, ადამიანი და ის ნომინალური სახელები, რომლებიც მის თვი-
სობრივ მრავალფეროვნებას წარმოაჩენენ (კირვალიძე, ინაური, 1999;
იგივენი, 1997). ემპირიული მასალის ანალიზის შედეგად დადგინდა,

რომ თანამედროვე ინგლისური ენის სისტემაში შეიძლება გამოიყოს შვიდი დიდი ლექსიკურ-სემანტიკური ჯგუფი, რომლებშიც მეტ-ნაკლები სისრულით გამოიხატება ადამიანი მის სამ განზომილებაში, როგორც: ა) გონიერი, მოაზროვნე არსება (**homo sapiens**), ბ) მეტყველი სუბიექტი (**homo loquer**) და გ) შრომისუნარიანი, სოციალური არსება (**homo faber**) . ეს ჯგუფებია:

1) ადამიანის პროფესიულ-შრომითი მოღვაწეობის აღმნიშვნელი ნომინალური სახელები, რომლებიც ქმნიან მეცნიერების, ტექნიკის, განათლების, კულტურის, მედიცინის, მრეწველობის, ეკონომიკის, სამართალდამცავი, სამხედრო, საეკლესიო და სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგის მუშაკთა კლასიფიკატორულ ღია სისტემას. მაგალითად: **scientist** (მეცნიერი), **mathematician** (მათემატიკოსი), **cosmonaut** (კოსმონავტი), **doctor** (ექიმი), **pilot** (მფრინავი), **stewardess** (ბორტგამცილებელი), **general** (გენერალი), **taylor** (მკერავი), **priest** (მღვდელი), **engineer** (ინჟინერი), **teacher** (მასწავლებელი), **poet** (პოეტი), **pianist** (პიანისტი), etc. ამ ჯგუფში შემაჯალ სახელთა თავისებურება იმაში მდგომარეობს, რომ, ერთი მხრივ, შესაძლებელია მათი შემდგომი სუბკატეგორიზაცია დარგებისა და სპეციალობების მიხედვით; მეორე მხრივ კი, დასაშვებია მათი დიფერენცირება იმ რეალობების მიხედვით, რომლებიც რეალიზებულია მათ ცნებით შინაარსში. ინგლისურ ენაში შეიძლება გამოიყოს ოთხი ძირითადი სახის რელაციური მიმართება და მათი გამომხატველი ნომინალური სახელები. ესენია:

- ა) მოღვაწეობის სახე → მოღვაწე: **to teach - teacher**;
(სწავლება → მასწავლებელი);
- ბ) მოღვაწეობის სფერო → მოღვაწე: **music - musician**
(მუსიკა → მუსიკოსი);
- გ) მოღვაწეობის ადგილი → მოღვაწე: **bank - banker**
(ბანკი → ბანკირი);
- დ) წარმოების იარაღი → შემსრულებელი: **violin - violinist**
(ვიოლინო → მევიოლინე).

2) ნომინალური სახელები, რომლებიც ამა თუ იმ მოქმედების შემსრულებელ ადამიანს ასახელებენ. ეს არის ნომინალიზებული დერივატები, რომლებიც ზმნებისგან იწარმოება სუფიქსების **-er** და **-or** დართვით. თანამედროვე ინგლისურში ეს სუფიქსები მოქმედი სუბიექტის, ანუ აგენსის ენობრივ მარკერებად გვევლინება: **to drink** → **drinker** (სმა → მსმელი), **to dance** → **dancer** (ცეკვა → მოცეკვავე), **to**

jump → jumper (ხტომა → ხტომელი), to kill → killer (კვლა → მკვლელი) და ა.შ..

3) ნომინალური სახელები, რომლებიც ადამიანის სახელდებას ახდენენ მისი ფუნქციის მიხედვით სახელმწიფო თუ კერძო სტრუქტურებში. არსებით სახელთა ეს ჯგუფი წარმოდგენილია, ძირითადად, ფუნქციონერ მოხელეთა ნუსხით — სახელმწიფოთა მონარქებითა და პრეზიდენტით დაწყებული, უბრალო მოხელით დამთავრებული. მაგალითად: monarch (მონარქი), king (მეფე), queen (დედოფალი), president (პრეზიდენტი), premier (პრემიერი), minister (მინისტრი), governor (გუბერნატორი), mayor (მერი), ambassador (ელჩი), consul (კონსული), director (დირექტორი), manager (მენეჯერი), clerk (მოხელე) და ა.შ..

4) ადამიანის სოციალური სტატუსის აღმნიშვნელი ნომინალური სახელები, რომლებიც საზოგადოების მაღალი ფენების წარმომადგენლებს ასახელებენ ტიტულებისა და წოდებების მიხედვით, ხოლო დაბალი ფენებისას კი — მათი თვისობრიობის მიხედვით. მაგალითად: prince (პრინცი), princess (პრინცესა), aristocrat (არისტოკრატი), marquis (მარკიზი), marchioness (მარკიზა), duke (ჰერცოგი), duchess (ჰერცოგინია), peer (პერი), lord (ლორდი), count (გრაფი), baron (ბარონი), squire (ესკვაირი), pensioner (პენსიონერი), worker (მუშა), beggar (მათხოვარი), tramp (მაწანწალა), pauper (ლატაკი, მათხოვარი) და ა.შ..

5) ნომინალური სახელები, რომლებიც ადამიანის სახელდებას ახდენენ საცხოვრებელ ადგილთან მიმართებაში, რაც შესაბამისად აისახება მათ სტრუქტურულ აგებულებაშიც. თანამედროვე ინგლისურ ენაში მათი ორი ტიპი გვხვდება:

ა) სუფიქსაციის შედეგად წარმოქმნილი სახელები, რომლებშიც ძირეული მორფემა მიუთითებს ლოკაციაზე, სუფიქსი კი — იქ მაცხოვრებელ სუბიექტზე (citizen - ქალაქელი, villager - სოფლელი, provincial - პროვინციელი, mountainer - მთიელი, aslander - კუნძულები, coaster - ზღვის ან ოკეანის სანაპიროზე მცხოვრები, Londoner - ლონდონელი და ა.შ.);

ბ) კომპოზიტები, რომლის პირველი ნაწილი კვლავ ლოკაციაზე მიუთითებს, მეორე კი — იქ მაცხოვრებელ ადამიანზე. მაგალითად: townsman (ქალაქელი კაცი), townswoman (ქალაქელი ქალი), town dweller (ქალაქის მაცხოვრებელი), countryman (სოფლელი კაცი),

countrywoman (სოფლელი ქალი), uplander (მთიელი), lowlander (ბარელი) და ა.შ..

6) ნომინალური სახელები, რომლებიც ადამიანის სახელდებას მისი დანაშაულებრივი საქმიანობის მიხედვით ახორციელებენ, რის გამოც მათ სემანტიკურ სტრუქტურაში დენოტატურ და სიგნიფიკატურ სემებთან ერთად ფიგურირებს უარყოფითი შეფასების გამომხატველი კონოტაციური ნიშან-თვისებებიც. ასეთი სახელებია: criminal (დამნაშავე), murderer/murderess (მკვლელი), blackmailer (შანტაჟისტი), traitor (გამცემი), spy (ჯაშუში), thief (ქურდი), robber (ყაჩაღი), pirate (მეკობრე) და სხვა.

7) თვისობრივი ნომინალური სახელები, რომლებიც ადამიანის სახელდებას ახდენენ მისი ფსიქიკური და გონებრივი მონაცემების, მორალურ-ზნეობრივი, რელიგიური თუ პოლიტიკური მრწამსის რაციონალურ-ემოციური შეფასების შედეგად. მათ რიცხვს მიეკუთვნება ისეთი სახელები, როგორცაა: genius (გენიოსი), lunatic (შეშლილი), fool (სულელი), idiot (იდიოტი), coward (მხდალი), tyrant (ტირანი), scoundrel (არამზადა), rogue (თაღლითი), drunkard (ლოთი), bluster (მკვეხარა), christian (ქრისტიანი), catholic (კათოლიკე), atheist (ათეისტი), cosmopolitan (კოსმოპოლიტი), snob (სნობი) და ა.შ..

ნომინალურ არსებით სახელთა კოგნიტურ ასპექტზე მსჯელობისას, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია ცალკე ქვეტიზად გამოვყოთ ე.წ. რელაციური სახელები, რომლებიც ექსტრალინგვისტური საგნის სახელდებას ახდენენ მისი მიმართებით სხვა რომელიმე საგნისადმი, რომელიც მოცემული სახელის დეტერმინანტად გვევლინება. მაგ.: David's wife, my neighbour, her daughter's friends და სხვა. რელაციურ სახელთა ნიშნობრივი თავისებურება მდგომარეობს მათი ცნებითი შინაარსის ფარდობითობაში, რომელიც მასში რეალიზებული სემებისა და რელემების ურთიერთმიმართების შედეგად იქმნება (სემა საგნის ობიექტურად დამახასიათებელი დენოტატური და სიგნიფიკატური ნიშან-თვისებების ამსახველია სიტყვის აზრობრივ სტრუქტურაში, მაშინ როდესაც რელემა სხვადასხვა საგნებსა თუ მოვლენებს შორის არსებული მიმართებების აბსტრაქტირებას წარმოადგენს — ნ.კ.). რელაციურია, მაგალითად:

ა) ნათესაობის აღმნიშვნელი სახელები: wife (ცოლი), husband (ქმარი), father (მამა), mother (დედა), daughter (ქალიშვილი), son (ვაჯიშვილი), brother (ძმა), sister (და), grandfather (პაპა, ბაბუა), uncle (ბიძა), aunt (დეიდა, მამიდა, ბიცოლა), cousin (ბიძაშვილი), nephew

(დისწული ან ძმისწული ვაჟი), niece (დისწული ან ძმისწული ქალი), fiance (საქმრო), fiancée (საცოლე), stepmother (დედინაცვალი), step-father (მამინაცვალი), father-in-law (მამამთილი ან სიმამრი) და სხვა;

ბ) მეგობრული ან მტრული ურთიერთობების აღმნიშვნელი სახელები — იხ. friend (მეგობარი), enemy (მტერი) და მათი სტილისტური სინონიმები: pal, chum, buddy, cron, foe და ა.შ.;

გ) მხარდაჭერის ან წინააღმდეგობის აღმნიშვნელი სახელები: supporter (მხარდამჭერი), adherent (მომხრე), ally (მოკავშირე), opponent (ოპონენტი), rival (მეტოქე), adversary (მოწინააღმდეგე) და სხვა;

დ) სოციალური ურთიერთობების აღმნიშვნელი სახელები: employer (დამქირავებელი), employee (დაქირავებული), boss (უფროსი, ბოსი), subordinate (ხელქვეითი), host/hostess (მასპინძელი), guest (სტუმარი), master (ბატონი), servant (მსახური) და სხვა;

ე) პარტნიორული ურთიერთობების აღმნიშვნელი სახელები: colleague (კოლეგა), partner (პარტნიორი), comrade (ამხანაგი), companion (კომპანიონი) და ა.შ.;

ვ) სასიყვარულო ურთიერთობების აღმნიშვნელი სახელები: lover (საყვარელი), sweetheart (სატრფო), admirer (თაყვანისმცემელი), wooer (მიჯნური), swain და სხვა.

ილუსტრირებულ სახელთა თავისებურება მდგომარეობს იმაში, რომ მათი აზრობრივი სტრუქტურა ეფუძნება რელაციურ კარკასს — რელემას, რომელიც მოცემულ შემთხვევაში შეიძლება განისაზღვროს როგორც „პიროვნებათაშორისი ურთიერთობები“ (“interpersonal relations”). მაგალითად, ნათესაობის აღმნიშვნელ სახელთა ლექსიკურ-სემანტიკური ველის მორგანიზებელ ჰიპერონიმად გვევლინება ლექსემა “relative” („ნათესავი“), რომლის სალექსიკონო დეფინაციაშიც ფიგურირებს ისეთი ზოგადკატეგორიული რელაციური ნიშან-თვისებები, როგორიც არის პიროვნებებს შორის სისხლით ან ქორწინებით ნათესაობა:

relative - n. a person connected with another by blood relationship or marriage (4, 822).

აღამიანთა შორის ყველა დანარჩენი ნათესაური ურთიერთობები და მათი განმაზოგადებელი რელემები — პირდაპირი ნათესაობა/არაპირდაპირი ნათესაობა, ნათესაობის აღმავალი თაობა/დაღმავალი თაობა, ნათესავის მდებრობითი სქესი /მამრობითი სქესი და ა.შ. უკვე იმ პარამეტრებად მოიაზრება, რომელთა მიხედვითაც ხორციელდება

ამ ლოგოკონცეპტუალური ველის შემდგომი დიფერენცირება.

ამრიგად, თანამედროვე ინგლისურ ენაში ნომინაციის კოგნიტური ასპექტი რეალიზდება, პირველ რიგში, ტაქსონომიური და ნომინალური სახელების ოპოზიციურ პარადიგმაში, როგორც საგნობრივი სამყაროს ონტოლოგიური და პრაგმატიკული ლოგოკონცეპტუალური სისტემების ვერბალურ გამოხატულებაში.

ლიტერატურა

ლებანიძე, 1998 — გ. ლებანიძე, ანთროპოცენტრიზმი და კომუნიკაციური ლინგვისტიკა. თბილისი: „ენა და კულტურა“, 1998.

კირვალიძე, ინაური, 1999 — N. Kirvalidze, N. Inauri, Semiological Typology of Anthroponyms in Modern English. // Bulletin of the Georgian Academy of Sciences, Volume 160, # 3, November - December, თბილისი, 1999, pp. 586 - 591.

კირვალიძე, ინაური, 1997 — N. Kirvalidze, N. Inauri, Object-Logical Typology of Anthroponyms in the English Language. // Bulletin of the Georgian Academy of Sciences, Volume 155, # 2, Tbilisi, 1997, pp. 307 - 309.

ლონგმენის ახალი უნივერსალური ლექსიკონი, 2002 — Longman New Universal Dictionary, 2002.

ოქსფორდის თანამედროვე ინგლისური ენის ლექსიკონი, 1984 — The Consize Oxford Dictionary of Current English. OUP, 1984.

ვოიშვილო, 1967 — Е. Воишвилло, Понятие. М., 1967.

გაკი, 1987 — В. Гак, Онтологические и прагматические логические классы в тексте. В кн.: Язык как коммуникативная деятельность человека. М., 1987, с. 49 - 57.

კონდაკოვი, 1975 — Н. Кондаков, Логический словарь, М.: “Наука”, 1975, с. 339;

ლინგვისტური ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1990 — Лингвистический энциклопедический словарь. М.: «Советская Энциклопедия», 1990.

უფიმცევა, 1986 — А. Уфимцева, Лексическое значение. Принцип семиологического описания лексики. М.: «Наука», 1986.

შატუნოვსკი, 1993 — И. Шатуновский, Синтаксически обусловленная многозначность (имя номинального класса → имя естественного класса). // ВЯ, 1993, №2, с. 73 - 80.

NINO KIRVALIDZE

**Cognitive Aspect of Nomination and the Problem of Typology
of Nouns in Modern English**

Summary

The paper deals with the study of cognitive aspect of nomination implying the logics of the perception of the physical world, i.e. how things are perceived in the process of communication, according to: a) their objective, immanent features by which things are differentiated into ontological, natural classes or b) some additional characteristics ascribed to the target object by the speaker in accordance with which things are differentiated into pragmatic, logoconceptual classes. In Modern English this difference in the ways of the perception of the physical world is manifested in the oppositional paradigm of taxonomic and nominal qualitative nouns.

Taxonomic nouns serve as ontological classifiers as they nominate things according to their inherent, immanent features which can be perceived through one of the senses. The componential analysis of dictionary definitions of these nouns reveals that in their seme constitution denotational semes which are concrete by their nature prevail over significative ones. Due to this fact the sign status of taxonomic nouns can be defined as denotational-significative, or that of the mapping names of the object world for which the function of identification is primary whereas the function of predication is secondary.

Contrary to taxonomic names nominal ones serve as pragmatic classifiers of the physical world as they nominate things by ascribing some additional, acquired features to them. Due to this fact these names represent logoconcepts of qualitative nature as in their semantic structure significative semes prevail over denotational ones. Accordingly, the primary function of these nouns is that of the predication while their identifying function is treated as a secondary one.